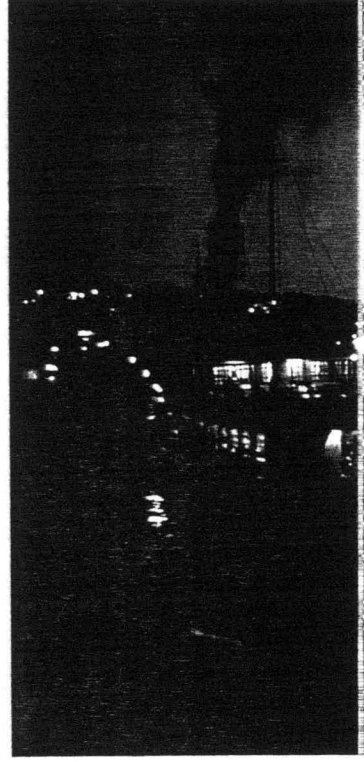

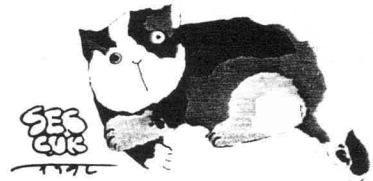
İSTANBUL

İstanbulca ●

Kuzguncuk

Kentsel Değişimde Önderlik Sorunu ve...

Süreyya Paşa

Batılılaşma dönemi Türkiye'sinde kentsel çevrenin çağdaşlaşması sorununun sayısız boyutu var. Bunlardan biri de kentsel değişim olgusuyla değişen toplumsal önderlik "pattern"leri arasındaki ilişkiler bağlamında düşünülebilir. Başkalaşım geçiren bir toplumda kentsel çevreyi değiştirmek amacıyla önderlik görevi üstlenen kişilerin etkinlikleri, Batı dünyasında ve Batılılaşma dönemi Türkiye'sinde birbirinden büyük oranda farklıdır. Sözkonusu farklılık incelenirken, Batılılaşma eylemlerinin başlamasından yaklaşık 150 yıl sonra Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet yıllarında etkinlik gösteren Süreyya İlmen ya da yaygın biçimde bilinen adıyla Süreyya Paşa ilginç bir kişilik olarak seçkinleşiyor. Geleneksel patrimonyal önderlik "pattern"lerinin yerine Batılı eşdeğerlerinin geçişinde onun çalışmaları bir örnek durum olarak ele alınabilir.

Bilindiği gibi, Batılılaşma dönemi öncesinde Türkiye'de kentsel biçimlenmenin iki "müsebbibi" var: 1. Büyük boyutlu hizmet tesisleri (külliye) yapılarak kente noktasal olarak müdahale eden hanedan ve bürokratik üst sınıf üyeleri; 2. Neredeyse hiçbir beledi örgüt ya da planlama kararı tarafından denetlenmeksizin yalnızca bazı kültürel normlar tarafından yönlendirilerek kendi parselini inşa eden özel mülk sahipleri kitlesi.►

Süreyya Paşa

Bu ikili yapı içinde kentsel biçimlenmenin bir önderi olmadığı gibi, ona gerek de yoktur. Bu sistemde kentsel yapıya gerçekte müdahale edilmez ya da onu değiştirme kaygısı duyulmaz. Kentsel yapı bir anlamda sürekli olarak kendini "yeniden üretir"; ama, kapsamlı bir metamorfoza uğramaz. Böyle bir düzen içinde bürokratik üst sınıf üyelerinin işlevi değişime yol açacak girişimlere kalkışmak değil, mevcut kentsel yapı üzerinde niteliksel olmaktan çok, niceliksel geliştirme eylemleri yapmaktır. Yani, mevcutlara bir cami, bir hamam, bir han daha eklemek suretiyle kentsel hizmet donatılarını vareder ve geliştirirler. Dolayısıyla da kentin genişlemesine ve kısıtlı bir oranda da yoğunlaşmasına neden olurlar. Ancak, bu büyük boyutlu yapımların girişimleri ne kentsel strüktürün yeniden tanımlanmasına, ne de köklü değişimler geçirmesine yolaçar. Kentsel değişim önderliği kavramı olsa olsa yalnızca yatayda bir büyümeden söz edilebilen bu çağda değil, kentsel yapının köklü biçimde başkalaştırılmaya çalışılacağı Batılılaşma döneminde belirecektir.

Bildiği gibi, özellikle 1830'lerden başlayarak Osmanlı merkezî yönetimi kentsel yapıyı çağdaştırmak, daha doğrusu Batılılaştırmak yönünde güçlü bir eğilim göstermiştir⁽¹⁾. Bu alanda inisiyatif sahibi olan grup aynı

dönemde kendisi de önemli bir yapısal değişim geçiren Osmanlı bürokratik elitidir. Bürokratik elit hem bir toplumsal grup olarak genelde, hem de bazı üyeleri aracılığıyla tekil olarak kentsel değişimde önderlik görevi üstlenmiştir. Bürokrasinin kentsel değişimlerdeki rolünün çeşitli görünümüne her alanda tanık olunuyor. Yerel yönetim mekanizmasının bu değişimde hiçbir işlevinin olmadığını söylemek abartma sayılmaz. Yerel yönetim sisteminin kendisi bile, bürokrasi tarafından bu kentsel değişim programının bir bileşeni olarak Batı'dan ithal edilmiştir⁽²⁾. Dolayısıyla, kentsel gelişmeyi demokratik bir önderlik sistemi yönlendirmemektedir (Doğal olarak burada "demokratik" sıfatı yalnızca önderliğin temsili niteliğini ifade ediyor). Geç Osmanlı dünyasında her alanda olduğu gibi, kentsel değişim alanında da önderlik patrimoniyaldir. Önder-grup ya da kişi kendisini devletle özdeşleştirerek ülkeyi kurtarma misyonuna sahip bir konumda görmektedir. En azından Tanzimat'tan sonra kurtuluş yolunun Batılılaşma olduğu görüşü ağırlık kazandıktan ötürü, bu misyon Batılılaşmayla kentsel değişim ve çağdaşlaşmanın eşanlamlı olduğu düşüncesiyle bağlantılı olarak tanımlanır hale gelmiştir. Bürokratik elit üyesinin kente ilişkin vizyonu bu nedenle, en yalın anlatı-

ıyla Batılı kente özgü herşeyi Türkiye'ye transfer etme isteğinden ibarettir.

Kente ve çağdaşlaşılmasına verdiği anlam aynı kalmakla birlikte, bürokratik elitin yüklendiği önderlik rolü başkent İstanbul'da ve taşrada farklı olmuştur. Taşrada değişim vilayet merkezi olan kentlerde başlamıştır ve buralarda kentsel değişimin önderleri merkezi yönetimin atadığı valilerdir. Geleneksel kentsel kurumlar Batılılaşma yönünde ne bir istek duymaktadırlar, ne de böyle bir kentsel değişim misyonunu başarabilecek biçimde örgütlenmişlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kurulan yeni belediye teşkilatıysa henüz emekleme döneminindedir ve gelir kaynaklarının yanısıra eylemde bulunabilme yetenek ve geleneğinden yoksundur. Kaldı ki, özerk ve "gerçek" bir belediye kavramı zaten sözkonusu değildir. Ortaylı'nın da belirttiği gibi, belediye merkezi yönetimin bir uzantısı gibi işlev görmektedir.

'Batılılaşma Önderi Vali' Tipi

Bu koşullarda taşra kentinde değişimin hem talibi, hem de gerçekleştiricisi merkezi yönetimin temsilcisi olan vali olmak zorundadır. Valiler vilayet merkezi olan kenti çağdaştırma kaygısıyla, ellerindeki oldukça

Kadıköy Süreyya Sineması.

Gökhan Akçura Arşivi

Süreyya Paşa, bir çok diğer dernek yanısıra "Kadıköy Tesisi Mekâtip ve Terakkii Maarif Cemiyeti"nin de başkanıdır. 1922 yılında, dernek olarak, Kadıköy okulları yararına bir müsamere düzenlemeyi düşünürler. Yer olarak da Kadıköy Rum Kilisesinin malı olan Apollon Tiyatrosu (daha sonra Hale Tiyatrosu olan bu yer 1960'da yıkılarak yerine şimdiki Reks Sineması inşa edilmiştir) seçilir. Üyelerden (sonradan İstanbul valisi olan) Mithat Beyle Nazmi bey, tiyatroyu bir geceliğine kiralamak üzere, kilise yönetim kuruluna giderler. Ama soğuk bir karşılama yaşanır ve salon verilmez. Derneğe dönüşlerinde Mithat Bey öfke içinde, "Kadıköy'ünde bir sinema ve tiyatro inşa etmek artık bizim için önemli bir görev oldu" diye konuşur.

İşte Süreyya Ilmen'in kendi adıyla kurduğu sinemanın ön öyküsü.

Gerisini ise şöyle anlatıyor:

"1923 senesinde ben ne yapıp yapıp derin bir hamiyet hissiyle memleketimizde eşi olmayan Süreyya Sineması'nı inşaya başladım. Maksadım para kazanmak olsaydı, hiç şüphesiz ki aynı masrafla (yalnız arsa fiyatı farkı hariç olmak üzere) bu ahideyi Beyoğlu'nda

kısıtlı kaynakları özellikle yeni cadde açmaları için harcamaktan kaçınmamışlardır. Çoğunlukla böylesi cadde yapım faaliyetleri keyfi tekil girişimler olarak kalmış, yeni açılan caddeler mevcut kent dokusu içinde yabancı birer "yırtık" olmuştur. Bu "Batılılaşma önderi vali" adeta özel olarak "Şark despotizmi" diye anılan patrimoniyal önderlik mekanizmasını örneklemek için yetiştirilmiş bir yönetici tipi sayılabilir. Valiler hemen hemen hiçbir yerel toplumsal grupla bütünleşmez, büyük ölçüde bireysel icraat gerçekleştirmişlerdir. Başka biçimde davranmaları belki de olanaksızdır. "Batılılaşma önderi vali" tipinin 1878-1883 arasında Bursa'da görev yapan Ahmet Vefik Paşa, Adana'da Abidin Paşa ile Konya'da Mehmet Ferit Paşa gibi örnekleri vardır³¹. Onlar ve benzerleri Batılı kentleşme ve planlama kavramlarını olmasa da, onların sonuçlarını taşraya adeta zorla sokmaya çalışmışlardır. Ancak, bu Batılılaşma kaygısını belki de en yetkin biçimde Ahmet Vefik Paşa örnekliyor. Paşa'nın kentsel çağdaşlaşma programı da kendisine pasif biçimde muhalefet eden yerel güçlerinkine eşdeğer bir günlüklük sergilemektedir zaman zaman. Örneğin, Bursa'da bir yol açımı sırasında işçilerin bir evliya mezanyla karşılaştığı gerekçesiyle işi durdurmaları üzerine, Paşa'nın "evliyayla

başbaşa bir konuşma" sonucunda işi yeniden başlattığı türünden hikâyeler ona ilişkin literatürde yer tutmaktadır. Paşa'nın bu denli safdil olduğunu düşünmek zor. Bu anekdot olsa olsa, geleneksel kentteki Osmanlı Batılılaşması'nın ilk denemelerinin ne oranda yetersiz bir zemine oturduğunu göstermektedir. Çağdaşlaşma genel olarak çağdışı yöntemlerle gerçekleştirilmeye uğraşmıştır.

Taşrada bürokratik elit üyesi bir tür despot gibi çalışırken, başkent İstanbul'da despotik önderlik "pattern"ı geçerli olamamaktadır. Burası ülkenin "Babil Kulesi"dir. Batılı yeni endüstriyel güçlerin etkisi yoğun, kent çeşitli yerel azınlıkları ve Türkleri barındırmaktadır, yani, çok çeşitli çıkar gruplarının çatışma alanıdır. Hepsinden önemlisi, bürokrasi kentsel sahneyi modernleştirmek istemektedir; ama, ülkenin bu boyutta bir kentsel planlama ve yeniden düzenleme geleneği, dolayısıyla da böyle bir işin üstesinden gelecek merkezi ya da yerel kurumları yoktur. Taşrada valiler küçük kentlerin küçük dünyasına kolayca hakim olabilmişlerdir; fakat, İstanbul'da kentsel gelişme-değişme etkinlikleri oralar-daki gibi anlık ve keyfi kararlarla donatılırsa donatılmsa kentin bütününe ilgilendiren kararları alması ve daha da önemlisi uygulatabilmesi olanaksızdır. Örneğin, hiçbir otorite

İstanbul'da Batılılar'ın ağırlıklı bir kitle oluşturduğu Pera ile Türkler'in yerli Hıristiyan gruplarla paylaştığı Tarihsel Yarımada'yı bir bütün olarak düşünüp planlamaya girişmemiştir. Gerçi, daha 1839 tarihinde bile İstanbul bütünsel olarak yeniden planlanmaya kalkılmıştır⁴¹; ama, bu plan gerçekleştirilemeyecek ve Cumhuriyet dönemine, 1930'lara dek benzer bir girişimle bir daha karşılaşılmayacaktır⁵¹. Sadece kentsel değişimdeki rolü bağlamında ele alınırsa, Anadolu ve Rumeli'de "mutlak" olan bürokratik elit üyesi, İstanbul'da gücü iyice kısıtlanmış bir uzlaşmacı olmak zorundadır. Bu yüzden ki, ne Fransız bürokrasisinden çok daha ağırlıklı bir toplumsal grup olduğu halde Osmanlı bürokrasisi İstanbul'da bir Baron Haussmann yetiştirebilmiştir, ne de Fransa İmparatoru'ndan çok daha "mutlak" olduğu halde Sultan bir III. Napoleon olabilmıştır. Bunu yalnızca ekonomik olanaksızlıklarla açıklamak kolay değil. İstanbul'un bir sınıflar, gruplar, uluslar, kültürler karışımı oluşu, deyim yerindeyse, burada Bonapartist bir kentsel önderliği olanaksız kılmaktadır.

O halde, İstanbul'da "kentsel değişim önderi" kendi gücünün kısıtlılığının bilincinde olmak zorundadır. Ve taşrada gösterdiği saf idealizmi İstanbul'da gösteremeyecektir. ➤

Süreyya Sineması

pek güzel inşa edebildim. Ben aynı zamanda Kadıköy'lülerimizin sinema ve tiyatro ihtiyacını temin etmekle beraber, Kadıköy'ü müze bir şeref vermeyi de düşünmüş, konser, konferans, dans, balo, çay, nişan, düğün merasimi gibi içtimai ve medeni bir çok ihtiyaçlarımızı da nazarı itibare alarak büyük bir salonun da sinemamıza ilavesine karar vermiş ve ol veçhile plânlarını hazırlamıştım. İnşaat üç sene sürdü. Cephesi ve içerisi beykellerle süslendi. Parter tavanının ortasına bir daire içinde "Tiyatro mektebi edebidir, musiki ruhun gıdasıdır" ve dört köşesine de "Geliniz, görünüz, anlayınız, ibret alınız" diye yazdırtım. Nihayet 1927 senesi martının altıncı günü Şebremini (belediye reisi) sayın Muhibdin Beyefendinin nutuklarıyla resmi küşadı (açılışı) icra edildi."

Süreyya Paşa, inşaatı üç yıl süren sinemasına uygun bir kira ile kiracı bulamadığından, işletmeyi bizzat yapmaya karar verir. Bu karardan sonra yaptığı uygulamaları şöyle anlatıyor:

"Selimiye Kışlası kumandanlığına bir tez-kere yazarak her hafta pazartesi günü ak-

şamaları yüz neferin sinemamıza biletsiz olarak kabul edileceklerini bildirdik. Bu sayede o kâbraman Anadolu yavruları büyük bir terbiye ve intizam dabilinde sinemamıza gelerek filmleri seyretmeye başlamışlardı. Aynı zamanda Kadıköy kayıkçılar kâbyasıyla hammallar kâbyasını da sinemamıza davet ederek, her hafta yine pazartesi günleri onlardan da yirmi beşer kişinin meccanen sinemamıza kabul edileceklerini söylemiştik. Onlar da muntazaman gelmeye başlamışlardı. Bu saf ve temiz adamların gösterdikleri nezaket ve terbiye bibakkın sezavarı takdir idi. Bir müddet böyle devam edildi. Askerler ertesi sabah edebilecekleri talim dolayısıyla gelmemeye başladıkları gibi diğer esnafın meccanen devamına da maliye memurlarımız mani olmaya başladılar. Velhasıl arzu ettiğimiz bu yeniliği yapamadık. Maksadımız maarifin bir şubesi olan tiyatro ve sinemamız delaletiyile asker, esnaf ve halkımızı adabı muâşeretle alıştırmak idi."

1930 yılında Süreyya Sineması sesli ve sözlü makine ile teçhiz olur. Gazete haberlerinde yazdığına göre: "Bu makinin

SÜREYYA PAŞA
Sineması (Kadıköy)

2 kişilik serbest duhuliyesi
Bon d'entrée libre pour 2 personnes

Taks ödenecektir — Taxe à payer
Cuma ve Pazarlardan başka günler için
Sauf les Vendredis et Dimanches

25 Şubat 1934 tarihine kadar.
Valable jusqu'au 25 Février 1934 Album THÉO

Süreyya Sineması'nın 1934 yılındaki biletlerinden biri.

küşat resmi sesi ve sözlü "Broadway Melodi" film ile ve bir çok yüksek zevatın buzurile' yapılmıştır. Bu dönemde sinema'nın müdürlüğünü Nazım Hikmet'in babası Hikmet bey yapmaktadır. 1936 yılı 1 Temmuzunda sinemanın yazlık bölümü açılır.

Süreyya İlmen, 1950 yılında, Süreyya Sineması'nı, geliri ölünceye kadar kendisine ait olmak üzere Darüşşafaka Cemiyeti'ne bırakır. Paşanın 1965 yılında ölümünden bu yana, sinemayı önce kızı, onun da ölümünden sonra torunu işletmeye devam ederler.

Gökhan Akçura

Süreyya Paşa

Bu nedenle bürokratik elit İstanbul'da kentsel yapıya doğrudan müdahaleden vazgeçmiş, özellikle yasama görevini üstlenmiş ve müdahaleye kalkıştığı da, bunu başka toplumsal gruplarla ortak biçimde ve oldukça dar bir çerçevede gerçekleştirmeyi öngörmüştür. Örneğin, 1865 yılındaki ünlü Hocapaşa yangınından sonra kentin önemlice bir parçası yeniden inşa edilirken, önceki dönemlerde pek görülmeyen bir yaklaşımla önce bir komisyon kurulmuş, sonra hazırlanan plan doğrultusunda enkaz kaldırma, zemin tesviyesi, kanalizasyon sistemi ve sokak kaplaması gerçekleştirilmiştir. İnşaat işleri bir müteahhit tarafından yürütülmüş, finansman sorunu ise hemen hemen tümüyle bu alandaki kamu arsalarının satışıyla çözülmüştür⁽⁶⁾. Görülüyor ki, bürokratin 19. yüzyılın ikinci yarısı İstanbul'unda taşrada hâlâ sürdürdüğü patrimoniyal tavrından eser yoktur. Burada bürokratik elit kentsel değişimin yönlendiricisi bile değildir. Örneğin, ne yeni liman tesisleri, ne tramvay, ne de kentin pek çok bölgesinin yeniden planlanması bürokratik elitçe gerçekleştirilmemiş⁽⁷⁾, bürokrasi çoğunlukla önüne gelen projeleri onaylamakla yetinmiştir. 1851'de doğrudan ulaştırma şebekesi Şirket-i Hayriye'nin bile bir anonim şirket olarak yaratılışı⁽⁸⁾. İstanbul'da patrimoniyal önderliğin

iflasını yeterince kanıtlamaktadır. Bürokratik elitin önderliği burada "iyi örnekler" ortaya koymaya çabalamakla sınırlıdır. "İyi örnekler" ise, çoğunlukla başka toplumsal gruplar için bile ortaya konmamış, örneğin, 19. yüzyılın ortalarında planlanan Teşvikiye ve sonlarında gerçekleştirilen Bağdat Caddesi alanı gibi doğrudan doğruya elit grubun kendi kullanımı için biçimlendirilmiştir.

1923 yılında Cumhuriyet kurulduğunda, kentsel alanda Batılılaşma sorunu güncelliğini korumaktadır. Yeni Cumhuriyet yönetimi de kentleri çağdaşlaştırma kaygısı duymaktadır. İstanbul dışında ve yeni başkent Ankara'da çağdaşlaşmanın ödün vermez önderleri yine bürokratik grup üyeleri olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, taşrada Geç Osmanlı dönemindekinden çok farklı bir durumla karşı karşıya olunmadığı söylenebilir; ancak, İstanbul'da yeni koşullar ortaya çıkmıştır. İstanbul'un başkent olmaktan uzaklaşırılışı, kentte bürokratik elitin geçmişte de kısıtlı olan önderlik işlevini iyice ortadan kaldırmıştır. Türkiye'nin bu en gelişkin kentinde belki bir çağdaşlaşma talebi vardır; ama, artık bu işi gerçekleştirecek bir önderlik mekanizması yoktur. "Demokratik bir önderlik aygıtı" gibi çalışabilecek olan belediye yanm yüzyılı ancak bulan geçmişle deneyimsiz ve büyük oranda da etkisizdir. En

deneyimli kentsel önder olan merkezi bürokrasi de bir anlamda buradan elini ayağını çekip tüm olanaklarını ve gücünü Ankara'nın yeniden kurulmasına hasretmiştir. Yeni oluşan Türk burjuvazisi kenti -şayet varsa- kendi çağdaşlaşma amaçları doğrultusunda yönlendirecek irade ve deneyimden yoksundur.

Örneğin, 1930 yılında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nca kurulan Liman ve Ulaşım Komisyonu'nun yayınlanmış raporu şaşırtıcı oranda çocuksu ve en dar anlamda da gündelik çıkar kaygılarının ürünüdür⁽⁹⁾. Komisyon üyeleri en temel öz çıkarlarından bile habersiz gözükmediler. Raporda İstanbul için yaşamsal önemi olan Haliç köprülerinden birinin kaldırılmasını öneriyorlar. Söz konusu köprünün kentin iki parçalı ticaret merkezinin yaşamasını sağlayan tek öge olduğundan bile habersiz olan bu grup, doğal olarak kentte bir çağdaşlaşma önderi işlevini görememiştir. Yine aynı rapor köprünün kaldırıldıktan sonra da iki taraftaki arsa fiyatlarının düşmeyeceğini öngörerek, yazarlarının kentsel konulardaki cehaleti konusunda yeterli fikir vermektedir. Demek ki, erken Cumhuriyet İstanbul'unda eskisinden de büyük bir kentsel önderlik boşluğu vardır, bu boşluk İstanbul'un bir anlamda parçası, bir anlamda da ikiz kenti olan

Süreyya Opereti Samsun'da (Karadeniz Turnesi 1931)

Gökhan Akçura Arşivi

Süreyya Opereti'nin amblemi.

Kadıköy'de ilginç bir geçiş dönemi kişiliği olan Süreyya Paşa tarafından doldurulmuştur.

Resmî Olmayan Bir Kentlide Önderlik Rolü

Süreyya İlmen (1874-1955) de köken olarak Osmanlı bürokratik elitinin bir üyesi. Mehmet Rıza Paşa'nın oğludur ve grubunun çoğu üyesi gibi askerî okullarda eğitim görmüş, subay olmuştur. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra askerlikten istifa eder ve daha subayken ilk denemelerini yaptığı iş yaşamına atılarak bir sanayici haline gelir ve kısa sürede zengin olur⁽¹⁰⁾. Bu hızlı başarı öyküsünün ardından İlmen iş yaşamıyla kendisine biçtiği "kentsel çağdaşlaşma önderliği" rolünü birlikte yürütecektir. Ancak, o ne patrimoniyal tavırlı bir Osmanlı aydınıdır artık, ne de örneğin, Haussmann gibi geniş yetkilere haiz bir Batılı bürokrattır. Süreyya Paşa ile birlikte, Türkiye'de belki de ilk kez olarak, kentsel kararlarda önderlik rolü resmî hiçbir yetkisi bulunmayan bir kentli tarafından üstlenilmektedir. Fakat, kentleri sağlıklılaştırmak için çabalayan Wilberforce, Shaftesbury ve Owen türünden bir "philantrophe" reformist de değildir o. Amaçları açısından hemen he-

men tümüyle Osmanlı bürokratik elitinin bir üyesi gibi davranan Süreyya Paşa için öncelikli sorun, kenti sağlıklılaştırmak değil, Batılılaştırmaktır. Ne var ki, bu amacını bir Geç Osmanlı bürokratinin hiç bilmediği yöntemlerle gerçekleştirmeye kalkışmaktadır. Süreyya Paşa'nın faaliyetlerinin ilginç bir önderlik "pattern"ları oluşturmasının nedeni de zaten amaçları ile uyguladığı yöntemler arasındaki şaşırtıcı karşıtlıkta aranmalıdır

Süreyya Paşa'nın önderi olduğu kentsel girişimlerde uyguladığı yöntemler çeşitli⁽¹¹⁾. Bazıları tümüyle çağdaş Batı yöntemleri olarak nitelenebilir ki, Türkiye'de ilk kez onun tarafından kullanılmışlardır. Örneğin, kamuoyu baskısını örgütleyerek yönetimi belirli kararlar almaya zorlama yönteminin Türkiye'de 1920'ler öncesinde bir belirtisi yoktur. Gerçi, yönetimin yanlış ya da istenmeyen kararlarına itiraz her çağda söz konusudur; yönetimi bir kararı almaması için zorlamak da görülmedik birşey değildir. Fakat, geleneksel Osmanlı toplumunda uyruklara tanınmış bir hak sayılan itiraz gizli ve örgütsüz, zorlamaysa çoğunlukla yasadışı olmak durumundadır. Bundan ötürü, Süreyya Paşa'nın yaptığı türden, örneğin, bir tramvay hattının nereye döneceği konusunda gazetelere yazılar yazıp kamuoyu yaratmaya çabalamak ya da bir semte elektrik

getirmek için binlerce imza toplamak gibi eylemler dönemin Türkiye'si için olağan davranışlar olarak nitelenebilir. Benzer biçimde, bazı kamusal hizmetleri oluşturmak için dernek kurmak da, yine Süreyya Paşa tarafından uygulanmış bir çağdaş yöntem ki, bu alanda o Türkiye için bir öncü olmasa bile, en erken denemelerden birkaçında yönetici olarak yer alan bir kişiliktir⁽¹²⁾. Örneğin, amacı okullar kurmak olan "Tesis-i Mekâtip ve Terakki-i Maarif Cemiyeti"nin 1920'de faaliyete geçmesi büyük oranda Süreyya Paşa'nın çabalarıyla olmuştur. Keza, 1924'ten başlayarak yoğun biçimde çalışan ve Türkiye'de halka açık düzenli konserler veren ilk gayriresmî kuruluş olan Şark Maarif Cemiyeti de böyledir. Paşa her ikisinde de başkandır ve deyim yerindeyse, Türkiye'de bir "lobby" önderi olarak çalışan ilk kişi olmalıdır.

Paşa'nın kentsel değişim önderliğini ilginç kılan ana özellik, örneklediği önderlik "pattern"ının tekil değil, çok bileşenli bir sinkretik karışım oluşudur. O, sadece yukarıdaki "lobby" etkinliklerini ya da kamuoyu yaratma eylemlerini gerçekleştirmiş olsaydı, çağdaş bir önderlik "pattern"ının Türkiye'deki ilk örneği olmaktan daha önemli olamayacaktı. Oysa, Paşa bir tarihsel dönüşüm noktasında

Süreyya Opereti

Süreyya İlmen'in kendi adıyla anılan sinemasını inşa edişinin en önemli nedeni, kendi sözlerine göre, içindeki tiyatro tutkusuyla ilgilidir:

"(Tiyatronun) sabnesinde 1900 senesinde Viyana'ya seyahatimde Opera'da görmüş olduğum bir sahneyi canlandırmak istiyordum. O akşam Viyana operasının sabnesi açıldığı zaman bulutlar arasında görülen güzel bir mehtapla karşılaşmış idik. Bulutlar üzerinde bir çok melekler uçuyordu ve bazıları da süzülerek yere iniyorlar ve tekrar uçuşarak bulutlara çıkıyorlardı. Şu manzarayı en evvel İstanbul'da benim tiyatromda halka göstermek bevesine, o zamanlardan beri düşmüş idim; işte onun için Süreyya Tiyatrosu ve Sinemasının sabnesini büyük yaptırmışsam da o makinelerle babusus o gibi artistleri tedarik etmek ve yetiştirmek mümkün olamayacağını son zamanlarda anlamış idim."

Süreyya Paşa, hevesinin daha yoğun olduğu dönemde, 1928 yılı yazında bir operet heyeti kurar. Süreyya Opereti adını taşıyan bu topluluk, sinemanın sahnesi tamamlanmadığı için Hale Tiyatrosunda temsilere başlar.

Ama kısa süre içinde, Vilayetin bu topluluk için verdiği ödenek kesilince, Süreyya Paşa olayı kendi başına götüremeyeceğini oyunculara açıklar. Oyuncular Paşanın da rızasını alarak, aynı adı korurlar ve Süreyya Opereti 1934 yılına kadar zaman zaman aralar vererek de olsa çalışmalarını sürdürür.

Süreyya Opereti, dönemin operet yaşamına imza atmış bir topluluktur. Plaklar doldurmuş, turneler düzenlemiş, Türk operetine güçlü isimler kazandırmıştır. Süreyya Opereti'nde oynanan operetlerin en önemlileri, topluluğun kuruluş yıllarındaki yöneticisi olan Muhlis Sabahattin Ezgi'nin imzasını taşır. O dönemin gazete ve dergilerine yansıyan bilgilerden öğrendiğimiz kadıyla, Süreyya Opereti, operet olayına bir kalite getirmiştir. Piyasanın en iyi operet sanatçıları bir araya getirilmiş, olanaklar elverişince iyi prodüksiyonlar sunulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle bir çok araştırmacı Türkiye'deki ilk önemli "operet topluluğu" olarak Süreyya Opereti'nin adını anar.

G. A.

Süreyya Opereti'nin Yunanistan Turnesi'nin afişi...

Süreyya Paşa

liderlik "pattern"larının gösterdiği dönüşümü örneklemetedir. Dolayısıyla, onda Batılı "lobby-maker" özelliklerinin yanısıra, geçmiş geleneksel bürokratik üst sınıf üyesine özgü nitelikler de bir karışım olarak bulunabiliyor.

Örneğin, kişisel servetini kamusal amaçlarla kullanma biçimi açısından Süreyya Paşa'nın davranışları eski Osmanlı üst sınıf üyelerinin davranışlarına büyük benzerlik gösteriyor. Batılılaşma öncesi dönem bürokrati özel serveti kamusal işlevlerden yalıtılmamış bir kişilikti. Gerekçesi genellikle İslami hayırseverlik kavramında aranan vakıf, doğrudan doğruya servetin Osmanlı toplumundaki bu kişiselliklerle kamusal sınırları belirgin çizilmemiş konununun bir sonucudur. Bu nedenledir ki, bir kentsel hizmeti getirmek gerektiğinde bunu belirli bir örgüt aracılığıyla yapmak yerine, bürokratlar kişisel servetlerini kullanarak gerçekleştirmek yoluna başvurmuşlardır. Bürokratik üst sınıf üyesinin servetinin açık bir toplumsal işlevi vardır. Süreyya Paşa ise servetini bu yönde kullananların çok geç bir örneği sayılabilir. Örneğin, Kadıköy'de yeni kanalizasyon sistemi yapılırken bunun masrafinin önemli bir kısmını o karşılamıştır.

Ne var ki, kanalizasyon yapımı için kaynak

sağlamak servet sahibinin geleneksel kamusal rollerine uygun bir davranışken, Süreyya Paşa'nın kimi harcamaları ancak Batılılaşma döneminin ülküleri bağlamında anlam taşıyor. Örneğin, Kadıköy'de bugün kendi adıyla Süreyya Sineması diye anılan bir opera binası inşa ettirmiştir. Paşa, çağdaş bir kentün operasız olamayacağı kanısındaydı. Kamunun elinde bu işe ayrılacak kaynaklar olmadığı gibi, gerçekte böyle yaygın bir talep de herhalde yoktu. Bu nedenle kendi parasıyla 1924-1927 arasında sözkonusu binayı yaptırmış; fakat, işletecek girişimci bulamadığı için bizzat kendi işletmek zorunda kalmış ve opera oyunları değilse bile, operetler sahnelemiştir. Reformist kentsel önderin Batılılaşma dönemi Türkiye'sindeki karmaşık davranış "pattern"larını anlamak için pekaz örnek bunun kadar yararlıdır. Öyle ki, servetin kamusal amaçlı geleneksel kullanım normları sonuçta servet sahibini bir opera prodüktörüne dönüştürebilmiştir.

İlk Gerçek Plaj Tesisi

Geleneksel Osmanlı dünyasına özgü kimi eylem kalıplarının bu denli uzun erimli etkilerinin olması şaşırtıcıdır. Paşa'nın 1939'da

Süreyya Plajı adlı Türkiye'nin ilk gerçek plaj tesisini kurmaya kalkışması da, kazanç güdüsünden çok, kente Batılı bir tesis kazandırmaya kaygısıyla açıklanabilir. Anlaşılan, geleneksel Osmanlı hayırseverinin düşündüğü kentsel hizmetler yerine, bu kez Batılı kentsel hizmetler getirilmeye çalışılmakta ve onlar da yine geleneksel hayırseverin yaptığı biçimde, kişisel servet aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Kârlılığı çok kuşkulu bir işe, üstelik asıl iş alanı dokuma sanayii olan bir işadaminin yatırımında bulunmasını başka bir biçimde yorumlamak zordur. Açıkçası, Paşa kâr edecek bir kuruluş yaratmayı değil, topluma Batılı bir hizmeti bir hayırseverin tavrıyla sunmayı düşünmüştür. İlginç olan şu ki, Süreyya Plajı hızla gerçek bir malî başanya da dönüşecektir.

Paşa'nın kentsel çağdaşlaşmada oynadığı Erken Cumhuriyet Türkiye'sine özgü önderlik rolü, onu önderin çağdaş bir toplumda ana işlevi olan yönlendirme ve politika belirleme görevlerinden daha fazlasını yapmaya zorlamaktadır. Başka bir deyişle, Paşa içinde yaşadığı kenti çağdaşlaştırmak (Batılılaştırmak) istemekte, buna önderlik etmektedir; ama, bu alanda toplumun yönlendiği talep öyle küçük, mevcut kentsel örgütler öyle yetersiz ve de-neyimsizdir ki, reformist önderlik "pattern"ları

LA PLAGE IDEALE...
LA PEPLE DE LA MARMARA
SÜREYYA
PLAJI
MALTEPE
HOTEL-RESTAURANT-CASINO
Vue splendide sur les Îles des Princes
Decor éblouissant - Cuisine renommée - Service irréprochable
ORCHESTRE - JAZZ - DANSE
Services réguliers d'autos, autobus et trains jusqu'à
devant l'entrée de la plage
Telephone: 54 - 58
La Turquie Moderne'de
Eylül 1951'de yayınlanan Süreyya Plajı ilanı.

Süreyya Plajı'nın öyküsü 1939 yılında başlar. Kadıköy'e yaptığı hizmetlerle tanınan Süreyya Paşa'ya, Kartal Kaymakamı ve Maltepe Belediye Reisinden bir rica gelir. Paşadan, Maltepe'ye bağlı Küçükyalı mevkiinde, deniz kenarında bulunan bostan yerinin üzerinde bir plaj kurmasını istemektedirler. Paşa, Maltepe'deki bu bostanı kırk yıl önce satın almıştır. Yılda yüz lira gelir getirmekte, beş on lira da vergi ödemektedir. Paşa, diğer yatırımlarına maliyece çıkarılan zorluklardan gözü yıldırdığı için önce tereddüt eder. Ama gönlü hep heveskâr olduğu için plaj projesine bir türlü hayır diyemez.

Bostanın plaja dönüş-

türülmesi için inşaat 20 Haziran 1939 tarihinde başlar. Yapı çalışmaları savaş yıllarına rastladığı için pek uzun sürer, tam yedi yıl! Devlet Demiryolları idaresi hemen bir peron inşa eder ve banliyö trenlerini yaz aylarında bir dakika burada durdurur. Ardından yer altından bir geçitle plaja bağlanan "Süreyya Paşa" istasyonunun inşasına başlanır.

Her şey hazırdır artık. Resmi açılış 8 Haziran 1946 tarihinde yapılır. Bir süre sonra İstanbul Valisi Lütfü Kırdar'ın girişimiyle, plajla Bağdat Caddesi arasındaki asfalt yol yapılır.

Süreyya Paşa Plajı'nda müdüriyet dairesi dışında 80 birinci mevki, 200 de ikinci mevki soyunma kabini vardır. Deniz içinde yer alan ve plajın sembolü olan "Bakireler Mabedi"nin öyküsünü bizzat Paşanın anılarından okuyalım:

"Eski Yunan tarihinde, bir Bakireler Mabedi (Temple des Vierges) ve bu mabedi ziyaret ve tavaf eden genç ve gelinlik kızların çabuk koca buldukları efsanesi mevcut olduğu cümlece malumdur. Elyevm Avrupa parklarında ve sular kenarlarında ve sinema

iyice karmaşıklaşmak zorunda kalmaktadır.

Örneğin, 1930'ların başında Kadıköy'ün Moda semtinde İskele Caddesi'yle üst kattaki sokağı birbirine bağlayan bir merdiven sistemi yapılması öngörülür. Kapitalist gelişmenin henüz emekleme dönemini yaşadığı bu dönemde bu işe talip bir müteahhit bile bulmak zordur. Bunun yapımına önayak olunca müteahhitliğini de, inşaat işini o güne dek hiç denemediği halde, Süreyya Paşa kendisi yapmak zorunda kalacak, hatta, yaptığı masrafını (toplam 1299 TL.) yarısını da kendi cebinden ödeyecektir. Böyle bir toplumda kentsel önder gerektiğinde müteahhit, gerektiğinde finansör, kimi zaman örgütleyici, kimi zaman sanatsever rollerine soyunmak zorunda kalıyor.

Henüz geleneksel yapısını tümüyle değiştirmemiş bir ülkede, bir Batılı kente özgü hizmet repertuarını sunmak hem talebin, hem de sermaye birikiminin yetersiz olduğu bir toplumda Batılılaşma konusunda önderlik edecek kişiyi "süpermenleştirmektedir". Önder, çözülmesi belki de olanaksız bir çelişkiyi, bir endüstri-öncesi dönem toplumunda gelişkin endüstri çağı kentinin olanaklarını yaratma çelişkinsini çözmeye çabalamaktadır. Bu koşullarda yalnızca Batılı kentsel çevrenin propagandasını yapması, kamuoyunu hazırla-

ması ve böylesi toplumlarda çoğu önderin savladığı gibi "halkı uyandırması" yetmez; önerdiği çevreyi yaratmak için bizzat eylemlerde bulunması, hatta para harcaması gerekir. Dolayısıyla, Süreyya Paşa'nın örneklediği türde bir önder hem kapitalisttir, hem hayırsverdir, hem "lobby-maker"dir; hem uslanmaz bir idealist, hem de katı bir gerçekçidir. Yani, tek bir önderlik "pattern"ına göre eylemde bulunmaz. Bu karmaşık önderlik mekanizmalarının ve normlarının Atatürk gibi devasa uygulayıcıları olduğu gibi, Süreyya Paşa gibi mütevazı yerel uygulayıcıları da bulunduğu görülüyor. ■

Kaynakça

- (1) İ. TEKELİ, "Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri", **Türkiye'de İmar Planlaması**, T. Gök (ed), Ankara 1980 ve Z. ÇELİK, **The Remaking of Istanbul, Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century**, Seattle ve Londra, 1986.
- (2) İ. ORTAYLI, **Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)**, Ankara 1974.
- (3) H. ORKUN, **Meshur Valiler**, Ankara 1969, s. 51-72, 27-33, 237-245.
- (4) O. ERGİN, **İstanbul'da İmar ve İskan Hareketleri**, İstanbul 1938, s. 29-34.
- (5) Bouvard'ın 1902'de gerçekleştirdiği önerilere karşı-

kentsel görünümü tüm yerleşme ölçeğinde Batılılaştırma yönünde dönemin İstanbul'unda önemli bir deneme yapılmamıştır. Bu Bouvard denemesinin de Osmanlı yönetimi tarafından talep edildiğine ilişkin hiçbir veri mevcut değil. Muhtemelen, öneri sahibi bunu kendi inisiyatifıyla gerçekleştirmiş olmalıdır. Bouvard'ın önerileri için bkz. Z. ÇELİK, a.g.e., s. 110-125.

- (6) O. ERGİN, a.g.e., s. 40-43.
- (7) E. DERYA, "İstanbul Limanının Kuruluşu", **Türkiye Birinci Şehircilik Kongresi**, I. T. GÜLÖKSUZ (ed.), Ankara, 1982, s. 145-167, E. ÜNAL, "İstanbul Tarihinde Taşıt: 3. İlk Tramvay, Son Tramvay: 3", **Türk Tarih Mecmuası**, 4/10, s. 67-75.
- (8) T. ÇAVDAR, "Kentçi Ulaşımının Tarihsel Gelişimi: Şirket-i Hayriye", **Türkiye Birinci Şehircilik Kongresi**, I, Ankara 1982, s. 169-181.
- (9) Anon., **İstanbul'un Liman ve Köprü Meselesi, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasının Teşkil Edilen Komisyon Raporu**, İstanbul 1930.
- (10) "İLMEN, SÜREYYA", **Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi**, 6. İstanbul 1967, s. 281.
- (11) Süreyya Paşa'nın etkinliklerine ilişkin tüm bilgiler için bkz. S. İLMEN, **Teşebbüslerim ve Reisliklerim**, İstanbul 1949.
- (12) Türkiye'de bu türden bildiğimiz kadarıyla en erken kentsel "reformasyon" demegi 1909'da kurulan ve faaliyetlerini 1915'te durduran İstanbul'u Sevenler Derneği'dir. Bkz. Z. ORGUN, "Boğaziçinde Eski bir Türk Yalısı" **Arkitekt**, IX, 1939, s. 10'da dipnot 1.

Süreyya Plajı

filmlerinde tesadüf edilmekte olan mabedin şekli boşumuza gittiği cibetle, biz de, sabilden elli-altmış metre uzakta ve deniz altında mevcut üç, dört büyük kaya parçası üzerinde plajımızın sembolü olmak üzere bu mabed şeklindeki altı direk ve bir kubbeden bir deniz mabedi inşa ettik, plajımızı süsledik."

(Teşebbüslerim ve Reisliklerim, İst.1949, s.206)

Adaları karşısına alarak keyif içinde denize girmemizi sağlayan bu plajda, zaman zaman yapılan gecelere ses sanatçıları ve tiyatrocular da katılırdı.

Süreyya Paşa'nın "teşebbüsleri" içinde ciddi gelir getiren bir olgu olarak dikkati çeken bu plajın yerinde şimdi otomobiller cirit atıyor.

Geçtiğimiz yıllarda deniz doldurdu ve sahil yolu "Bakireler Mabedi"ni içerde bıraktı. Süreyya Paşa Plajı'nı çevreleyen resimli duvarlar yıkıldı. Ne çare ki kentlerin ölümü, plajların yokoluşunu da getiriyor beraberinde. Yeni kuşaklar, banliyö treninden indiklerinde, "Süreyya Paşa Plajı" tabelasına, "şimdi bu ne mana taşıyor" diyerek soran gözlerle bakıyorlar.

G. A.

Süreyya Plajı'nın sembolü olan "Bakireler Mabedi" şimdi denize çok uzak...